Foto: Robert Kastelijn

Grote Zilverreigers en hun slaapplaatsen

Overwinterende Grote Zilverreigers in de Kempen en Peel

Roel van den Heuvel en Robert Kastelijn

Echt veel informatie is er nog niet te vinden over Grote Zilverreigers en hun gedrag in de winter. Net zoals veel andere reigerachtigen foerageren de vogels bij vennen, plassen, sloten en riviertjes, maar hoe gedragen de vogels zich nu op en nabij hun slaapplaatsen?

Gebruikte methode

Voor het uitvoeren van de slaapplaatstellingen werd de SOVON methode die hiervoor is opgesteld gehanteerd. Dit wil grofweg zeggen dat binnen een bepaald tijdsbestek rond zonsondergang of zonsopkomst de aantallen en tijdstippen van binnenkomst of vertrek van Grote Zilverreigers op de slaapplaats worden genoteerd.

Doordat we die gegevens hebben aangevuld met onze vele bevindingen over het gedrag van de Grote Zilverreigers op en om de slaapplaatsen, menen we een goed beeld te kunnen schetsen van wat er zich zoal bij die slaapplaatsen afspeelt. Alle slaapplaatstellingen en losse waarnemingen zijn doorgegeven aan SOVON (ingevoerd via website).

"Onze bevindingen zijn gebaseerd op ruim 300 slaapplaatstellingen over hoofdzakelijk twee locaties…"

…namelijk Beuven en Soerendonks Goor, gedurende 5 jaar (2005-2009).

Aanvullende gegevens zijn gebruikt van diverse slaapplaatstellingen (van ca. 15 locaties) in de regio Zuidoost-Brabant en Noordwest-Limburg uit diezelfde periode. De slaapplaatstellingen zijn gedurende de SOVON telweekenden uitgevoerd door tellers van VWG De Kempen, VWG De Peel en diverse enthousiaste andere tellers en in de tussenliggende maanden door de auteurs. De losse waarnemingen voor het beschrijven van de verspreiding rond de slaapplaatsen uit het tussenliggende gebied werden eveneens door de auteurs gedaan.

We zijn bewust niet (diep) ingegaan op aantalsontwikkelingen en trends omdat die al uitvoerig beschreven zijn door o.a. SOVON. De uitdaging lag voor ons in het beschrijven van zaken die nog niét bekend waren.

Waar zijn de slaapplaatsen

Slaapplaatsen van Grote Zilverreigers bevinden zich meestal bij (grotere) plassen water. De dieren slapen over het algemeen op geringe hoogte in struiken en bomen. **Wanneer de vogels hoger in de struiken zitten is daar vaak een bijzondere reden** voor (predatoren of verstoring bijvoorbeeld).

Af en toe wordt staand in het water geslapen (of bij ijsvorming op het ijs) en soms slapen ze samen met andere soorten zoals Blauwe Reigers, maar beide situaties zijn eerder uitzondering dan regel. Slaapplaatsen hoeven niet altijd meteen te zien te zijn. De verschillende grotere slaapplaatsen liggen over het algemeen 4 kilometer of verder van elkaar verwijderd.

Het lijkt er dan ook op dat vogels van verschillende slaapplaatsen zelden in elkaars foerageergebieden komen.

Omdat de aantallen buiten de trek weinig variëren lijkt dit het vermoeden te bevestigen dat er tussen slaapplaatsen weinig uitwisseling plaatsvindt.

"Uit onze waarnemingen is gebleken dat de meeste Grote Zilverreigers binnen een straal van 5 kilometer rondom de slaapplaats foerageren"

Hoogste aantallen op de slaapplaatsen

De hoogste aantallen op een slaapplaats zijn veelal te vinden gedurende de trekperiodes (september-oktober en februari-maart). Hoewel blijkt dat er jaarlijks flinke variatie in aantallen mogelijk is kunnen de totalen op slaapplaatsen tijdens de voorjaars- en najaarstrek vrijwel gelijk zijn.

Pieken in slaapplaatsaantallen kunnen flink hoger liggen dan het aantal vogels dat al langere tijd aanwezig is, maar zijn meestal van korte duur. Zo'n piek varieert van 1 dag tot hooguit enkele dagen en kan dus makkelijk gemist worden.

Het aantal vogels dat langere tijd op de slaapplaats verblijft en dus niet direct doortrekt, lijkt samen te hangen met het voedselaanbod. Bij zeer hoge aantallen lijkt het erop dat er een groot voedselaanbod in de directe omgeving (<2km) van de slaapplaats moet zijn, maar meer onderzoek hiernaar is nog nodig.

Figuur 1. Verspreiding buiten de slaapplaatsen in 2009 (vergelijkbaar met voorgaande jaren) ▲

Verspreiding rond slaapplaatsen

Als de slaapplaatsen in de ochtend verlaten worden vertrekken de Grote Zilverreigers om te gaan foerageren. Die verspreiding rond de slaapplaatsen lijkt te variëren van aanwezig blijven bij de plas waar de slaapplaats zich bevindt tot het uitwaaieren in de gebieden daaromheen (tot ca. 5km). Er lijkt weinig overlap te zijn tussen foerageergebieden van verschillende slaapplaatsen, mits die natuurlijk niet te dicht bij elkaar liggen. **Het valt op dat er voorkeursplekken zijn waar de vogels zich vaker ophouden** terwijl andere, ogenschijnlijk eveneens geschikte locaties, juist worden gemeden (zie figuur 1). Mogelijk speelt ook voedselaanbod een rol bij het kiezen van een foerageerlocatie. In een jaar met veel mollen en/of muizen zie je bijvoorbeeld vaak leuke groepjes Grote Zilvers bij elkaar in een veld staan terwijl die velden in een slecht muizen- of mollenjaar leeg blijven en de vogels zich veelal langs de waterlopen ophouden.

Verplaatsing als gevolg van weersinvloeden

Als gevolg van weersinvloeden kunnen Grote Zilverreigers plotseling op andere plaatsen opduiken. Bij harde wind bijvoorbeeld lijken de vogels ervoor te kiezen een plek te bezetten die beschut ligt.

Vaak is dit laag in de begroeiing, dicht tegen de grond. Ook vorst (en de daarbij behorende ijsbedekking) hebben invloed op een slaapplaats; zo zullen de vogels geheel of gedeeltelijk verkassen als het water waaraan ze slapen meer dan 90% bevroren is.

"Indien grond-predatoren in het gebied verblijven zullen de vogels bij ijsvorming hoger in de begroeiing gaan zitten."

Als geen hogere begroeiing beschikbaar is zal verplaatsing naar andere slaaplocaties plaatsvinden.

Verandering van slaapplaats zonder duidelijke reden

Waarom Grote Zilverreigers soms zonder zichtbare reden een andere slaapplaats kiezen is onduidelijk. Een van de redenen zou kunnen zijn dat de vogels aan een plas waar meerdere geschikte slaaplocaties zijn gewoon geen voorkeur hebben, maar dat simpelweg de plek **gekozen wordt waar "iedereen gaat zitten"**. Zo zijn bij het Beuven 4 locaties die afwisselend in gebruik zijn als slaapplaats.

Veel vogels vallen (ogenschijnlijk willekeurig) in op één van die vier slaaplocaties terwijl enkele andere vogels een andere locatie bezetten (en hier soms ook lang verblijven). Het lijkt er vervolgens op dat, als dan blijkt dat de overige slapers niet op komen dagen, er even gekeken wordt waar "de rest" zich bevindt en de vogels zich alsnog bij de grotere slaaplocatie voegen.

Meerdere slaapplaatsen

Bij het Beuven valt op dat er soms meer dan één slaaplocatie bezet is (en blijft). Aanvankelijk werd vermoed dat de hoofdslaapplaats, waar de vogels vooraf ook sliepen, niet voldoende gelegenheid bood om alle vogels te huisvesten. Als gevolg daarvan zou dan een gedeelte gaan slapen op een andere geschikte slaapplaats. **Dit bleek echter onjuist** omdat nog veel grotere aantallen later in het telseizoen wél gezamenlijk van deze slaapplaats gebruik maakten. Het lijkt erop dat als op beide locaties maar voldoende vogels komen slapen, er geen noodzaak is om "de rest" te gaan zoeken. Er zijn natuurlijk uitzonderingen; zo is regelmatig waargenomen dat één of twee vogels apart slapen. Wat hier de oorzaak van is, is nog niet duidelijk. Mogelijk zijn het zieke vogels of verstoten exemplaren.

Ophalen van andere exemplaren in het gebied

's Avonds, vlak voor de slaapplaats bezet wordt, lijken vogels die elders dan op/nabij de slaapplaats verblijven (maar wel in de directe omgeving), te worden opgehaald door anderen. Zo is meerdere keren gezien dat één of meerdere Grote Zilverreiger(s) op de Strabrechtse Heide op een ander ven dan het Beuven (slaapplaats) verbleven en dat een exemplaar uit de directe omgeving van de slaapplaats naar deze vogel toe vliegt, **een rondje draait en weer terug vliegt**. Kort daarna vertrekken dan ook de al aanwezige vogel(s) richting slaapplaats.

Gedrag tijdens het bezetten van de slaapplaats in de avond

Als de vogels 's avonds richting slaaplocatie gaan, blijkt dat de vogels die al op de plas zitten vaak als eerste een slaapplaats gaan bezetten. Ook komt het voor dat de vogels eerst voorverzamelen op een plek, om later gezamenlijk naar de slaapplaats te vertrekken. Vaak wisselen net op de slaapplaats aangekomen vogels nog van plaats (al dan niet in conflict komend met andere exemplaren). Dit resulteert regelmatig in één of meerdere vogels die rond de slaapplaats gaan vliegen en vervolgens op een andere plek weer invallen.

Gedrag tijdens het verlaten van de slaapplaats in de ochtend

In tegenstelling tot de avond, hebben de vogels in de ochtend hun plek natuurlijk al gevonden en is er dan ook weinig activiteit. De Grote **Zilverreigers worden actiever naarmate het lichter wordt** en zullen dan ook binnen de kortste keren de slaapplaats gaan verlaten. Op sommige plaatsen kan de slaapplaats in enkele minuten leeg zijn terwijl op andere locaties de laatste vogel pas een uur na de eerste vertrekt. Het weer kan ook hier van invloed zijn; donker (bewolkt) weer heeft vaak tot gevolg dat het langer duurt voordat de vogels de slaapplaats verlaten.

Harde regen kan er zelfs voor zorgen dat het extreem lang duurt voor de vogels vertrekken. Ze kunnen één voor één vertrekken of soms in een klein groepje, maar zelden met grote groepen en **vrijwel nooit met alle exemplaren tegelijkertijd** (bijlage 1, grafiek 1).

Ook vindt 's ochtends, vóór het vertrek naar de foerageergebieden, af en toe het voorverzamelen weer plaats. Meerdere exemplaren vertrekken dan van de slaapplaats naar een gezamenlijke plek waar vandaan dan grotere aantallen tegelijkertijd (nu dus vaak wél grotere groepen) vertrekken. Als verzamelplekken worden vaak dezelfde locaties gebruikt.

Grafiek 1. Grootte vertrekkende groepjes Grote Zilverreigers vanaf slaapplaatsen ▲

Variatie in slaapplaatsaantallen

Regelmatig werd waargenomen dat bij korte vorstperiodes de vogels de slaapplaats verlieten, met name als het water eromheen dichtvroor. De vogels leken dan meestal binnen één à twee weken weer terug te keren.

Bij langere vorstperiodes was die snelle terugkeer nog niet eerder opgevallen, maar na de vorstperiode van winter 2008/2009 werd ook dit bevestigd. Of het bij terugkeer dezelfde exemplaren zijn die de slaapplaats weer bezetten is vooralsnog onduidelijk, maar de aantallen komen voor en na de vorstperiode vrijwel overeen. Tijdens de stabiele periode, waarin vrijwel geen trek plaatsvindt (half november - half januari), veranderen de aantallen vrijwel niet (uitgezonderd vorstperiodes dus).

De marges liggen dan slechts in enkele exemplaren (maximaal 3-5 exemplaren). Het lijkt erop dat áls er al uitwisseling plaatsvindt, dit vaak enkele exemplaren zijn en dat die uitwisseling dan ook niet per se met een plaats in de buurt hoeft te zijn.

Grotere variatie in slaapplaatsaantallen zien we juist tussen augustus en half november en vanaf half januari tot april (zie figuur 2: Slaapplaatsaantallen Beuven). **Trekkende groepen van meer dan zeven exemplaren worden al regelmatig waargenomen** en kunnen zich voor korte (een nacht) of lange (weken) tijd bij een slaapplaats voegen.

Figuur 2. Aantallen Grote Zilverreigers op de slaapplaats Beuven in vier winterseizoenen ▲

Vertrekkend van slaapplaats ▲

Tellen

Het wordt aangeraden om bij een avondtelling tenminste 45 minuten voor zonsondergang aanwezig te zijn, omdat vanaf dan al enkele vroege exemplaren op de slaapplaats kunnen arriveren. Er moet opgemerkt worden, dat meerdere malen is gebleken dat de aantallen die 's avonds geteld werden lager waren dan die van ochtendtellingen direct erna. Dit geeft al aan dat sommige vogels echt bijzonder laat in kunnen vallen en dat is ook enkele keren waargenomen.

Een aanwezigheid tot tenminste 45 minuten na zonsondergang is dan ook een minimum, maar is geheel afhankelijk van hoe donker het weer is. Bij ochtendtellingen is een aanwezigheid van ruim 45 minuten voor zonsopkomst een must, omdat sommige exemplaren al extreem vroeg kunnen vertrekken. In enkele gevallen komt het voor dat een zeer vroeg exemplaar al voor die tijd vertrekt. De vroegste exemplaren vertrekken echter nooit eerder dan een uur voor zonsopkomst (bijlage 1, grafiek 2).

Omdat de meeste vogels vaak laag in de begroeiing zitten, is het goed mogelijk dat ze daardoor niet opvallen. De enige manier om ze dan te tellen is te wachten totdat de vogels vertrekken. Dit is overigens bij een ochtendtelling in het algemeen de beste manier om te tellen omdat sommige exemplaren gewoonweg niet (goed) te zien zijn op de slaapplaats om diverse redenen (achter elkaar zitten, dichte begroeiing, te donker). Je kunt dan, als de slaapplaats deels te zien is, meerdere keren proberen te tellen hoeveel er zitten en als extra controle nog een keer tellen wanneer de vogels vertrekken.

Bij het 's avonds tellen is het vaak alleen mogelijk om de vogels goed te tellen wanneer ze invallen. In alle gevallen geldt dat hoe groter de aanwezige aantallen vogels, hoe moeilijker ze te tellen zijn.

"Bij aantallen van meer dan 20 exemplaren op een slaapplaats is het geen overbodige luxe om met meerdere personen te tellen."

Dit omdat de vogels in zeer korte tijd weg kunnen zijn of zo weg kunnen vliegen dat het niet meer mogelijk is om vast te stellen of het een exemplaar is dat al geteld was of niet.

Sowieso is het handig om voortellingen te doen, hoe meer hoe beter, om alvast te kunnen inschatten welke aantallen men grofweg kan verwachten. Afgezien daarvan is het in elk geval ook goed om regelmatig buiten de eigenlijke teldata eens de slaapplaats te tellen omdat de aantallen, zeker in de trektijd, nogal kunnen variëren. De trekperiodes zijn van augustus tot half november en van half januari tot april. Of het beter is om 's morgens of 's avonds te tellen kan per locatie verschillen. Globaal gezien is echter de laatste jaren meerdere malen gebleken dat ochtendtellingen een beter beeld van de werkelijke aantallen weergaven dan avondtellingen.

Grafiek 2. Vertrektijden Grote Zilverreigers vanaf slaapplaatsen ▲

Toename

Uit de meest recente landelijke tellingen blijkt dat de aantallen Grote Zilverreigers op slaapplaatsen steeds groter worden. Dit lijkt ook bij de lokale tellingen het geval te zijn (bijlage 1, grafiek 3). Zo zijn de maximale aantallen op het Beuven in de afgelopen twee jaar verdubbeld van maximaal 20 tot rond de 40 exemplaren. Ook de gemiddelde aantallen gedurende de hele winterperiode zijn fors gestegen op het Beuven. Voor het Soerendonks Goor geldt deze recente grote toename echter weer niet. Daar zijn de aantallen de afgelopen twee jaar juist redelijk stabiel gebleven en heeft een forse toename van ± 10 exemplaren al drie jaar geleden plaatsgevonden. De landelijke toename lijkt dus weliswaar te kloppen voor onze telgebieden maar lijkt toch ook gebiedsafhankelijk. ■

Grafiek 3. Totale aantallen Grote Zilverreigers op slaapplaatsen in de Kempen over de afgelopen jaren ▲

Met dank aan alle tellers van slaapplaatsen in onze werkgebieden.

Foto: Robert Kastelijn